

LBRIS

We know
books

JUDY BATALION

Diavoli
sau Zeițe

Povestea nespusă a femeilor din rezistență,
luptătoare în ghetourile lui Hitler

BATALION, JUDY

**Diavoli sau zeițe : povestea nespusă a femeilor din rezistență,
luptătoare în ghetourile lui Hitler / Judy Batalion. - București :**

RAO Distribuție, 2022

ISBN 978-606-006-693-4

94

RAO Distribuție
Str. Bărgăului nr. 9-11, sect.1, București, România
www.raobooks.com
www.rao.ro

JUDY BATALION
The Light of Days
© 2020 by Judy Batalion
Toate drepturile rezervate

Diavoli sau zeițe
© RAO Distribuție, 2020
Pentru versiunea în limba română

Traducere din limba engleză
Elena Arhire prin GRAAL SOFT

2022

ISBN 978-606-006-693-4

În amintirea bunicii mele, Zelda
și a fiicelor mele, Zelda și Billie.
Idor v'dor... Chazak V'Amatz.

În onoarea tuturor femeilor de origine evreiască din Polonia,
care au ținut piept regimului nazist.

Cuprins

<i>Distribuția personajelor</i>	11
<i>Harta Poloniei</i>	13
Introducere: Securi încrucișate	15
Prolog: Salt în timp: apărare sau salvare?	27
PARTEA 1: FETELE GHETOULUI	35
Capitolul 1: Po-Lin	37
Capitolul 2: „Din tigaie în foc“	56
Capitolul 3: Inițierea luptei femeilor	61
Capitolul 4: Să apuci o altă dimineață: teroarea în ghetou	81
Capitolul 5: Ghetoul Varșoviei: educație și cuvânt	100
Capitolul 6: De la spirit la sânge: înființarea ŻOB	114
Capitolul 7: Zilele rătăcirii: de la „fără adăpost“ la menajeră	136
Capitolul 8: Să te transformi în stană de piatră	157
Capitolul 9: Șoimii Negri	165
Capitolul 10: Trei rânduri în cartea de istorie: o surpriză de Crăciun de la Cracovia	186
Capitolul 11: 1943, un an nou: minirebeliunea din Varșovia	204
PARTEA a 2-a: DIAVOLI SAU ZEIȚE	221
Capitolul 12: În pregătire	223
Capitolul 13: Fetele-curier	235

Capitolul 14: În interiorul Gestapoului	247
Capitolul 15: Revolta din ghetoul Varșoviei	261
Capitolul 16: Bandiți cu codițe împletite	279
Capitolul 17: Arme, arme, arme	300
Capitolul 18: Ștreanguri	313
Capitolul 19: Libertatea în păduri: partizanii	321
Capitolul 20: <i>Melina</i> , bani și salvare	348
Capitolul 21: Floare de sânge	363
Capitolul 22: Ierusalimul din Zaglembie este în flăcări	374
PARTEA a 3-a:	
„NICIO GRANITĂ NU LE VA STA ÎN CALE“	385
Capitolul 23: Buncărul și dincolo de el	387
Capitolul 24: Rețeaua Gestapo	410
Capitolul 25: Cucul	428
Capitolul 26: Surori, răz bunare!	446
Capitolul 27: Lumina zilelor	471
Capitolul 28: Marea evadare	477
Capitolul 29: „Zag nit keyn mol az du geyst dem letstn veg“	498
PARTEA a 4-a: MOȘTENIREA EMOȚIONALĂ	515
Capitolul 30: Frica de viață	517
Capitolul 31: Forța uitată	547
Epilog: Un evreu lipsă	569
<i>Nota autoarei: Despre cercetare</i>	586
<i>Mulțumiri</i>	592
<i>Bibliografie</i>	595
<i>Index</i>	611
<i>Despre autoare</i>	629

Distribuția personajelor

(În ordinea apariției)

Renia Kukiełka: născută în Jędrzejów, un curier al mișcării Libertatea din Będzin.

Sarah Kukiełka: sora mai mare a Reniei, o tovarășă din mișcarea Libertatea, care are grijă de orfanii evrei din Będzin.

Zivia Lubetkin: născută în Byten, lider din mișcarea Libertatea în Organizația Evreiască de Luptă (*ŻOB*) și în rebeliunea din ghetoul Varșoviei.

Frumka Płotnicka: născută în Pinsk, o tovarășă din mișcarea Libertatea, care conduce organizația de luptă din Będzin.

Hantze Płotnicka: sora mai mică a Frumkăi, de asemenea lider și curier din mișcarea Libertatea.

Tosia Altman: lider în Tânăra Gardă și unul dintre cei mai activi curieri ai acesteia, cu sediul în Varșovia.

Vladka Meed (născută Feigele Peltel): un curier bundist¹ din Varșovia.

Chajka Klinger: lider în Tânăra Gardă și în organizația de luptă din Będzin.

¹ Bundismul este o mișcare socialistă evreiască seculară a cărei manifestare organizațională a fost Bundul General Evreiesc al Muncii din Lituania, Polonia și Rusia, fondat în Imperiul Rus, în 1897. (n.red.)

Gusta Davidson: curier și lider în mișcarea Akiva, din Cracovia.

Hela Schüpper: curier în mișcarea Akiva, din Cracovia.

Bela Hazan: curier în cadrul mișcării Libertatea, din Grodno, Vilnius și Białystok. A lucrat cu **Lonka Kozibrodzka** și **Tema Schneiderman**.

Chasia Bielicka și **Chaika Grossman:** două fete-curier din Tânăra Gardă, care fac parte dintr-un cerc de agenți antifasciști din Białystok.

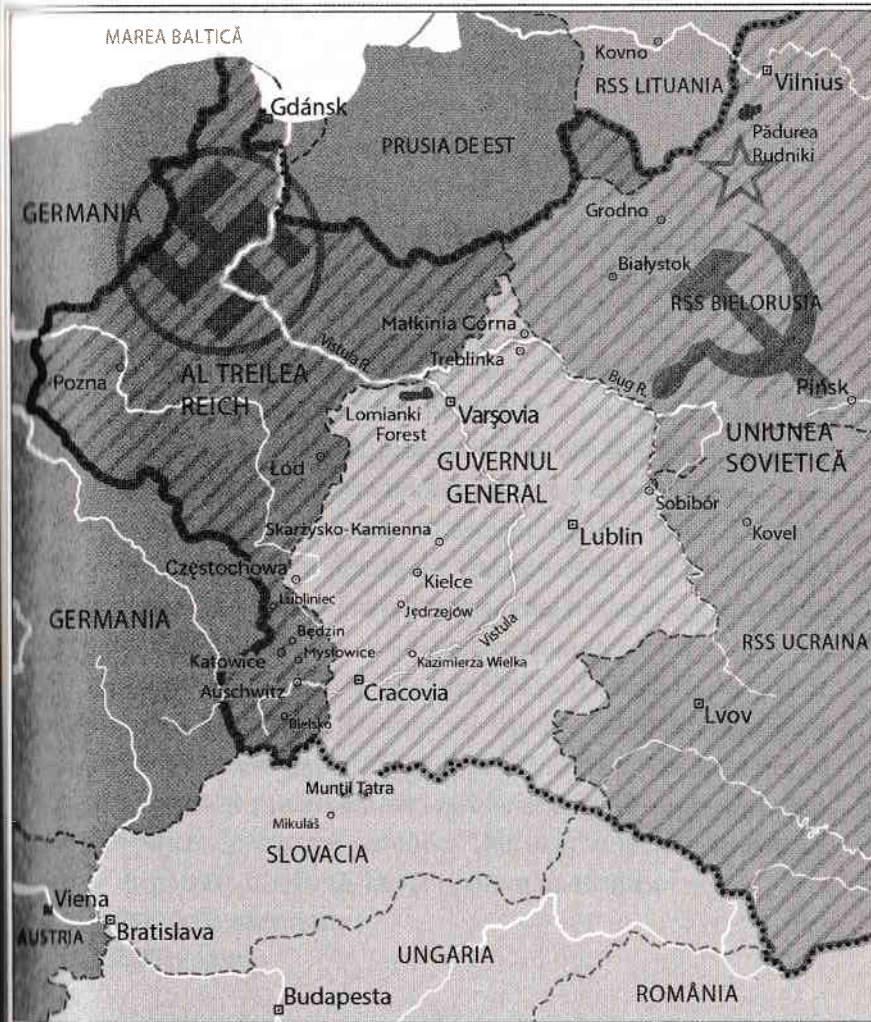
Ruzka Korczak: lider din Tânăra Gardă în organizația de luptă din Vilnius (FPO) și lider al partizanilor din păduri.

Vitka Kempner: lider din Tânăra Gardă în organizația de luptă din Vilnius (FPO) și lider al partizanilor din păduri.

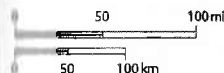
Zelda Treger: curier din Tânăra Gardă, din Vilnius și din păduri.

Faye Schulman: fotografă, care devine asistentă și luptătoare partizană.

Anna Heilman: membră asimilată în Tânăra Gardă din Varșovia, care participă la rezistența din lagărul de la Auschwitz.

Polonia, 1 septembrie 1939

Introducere: Securi încrucișate

Sala de lectură din British Library mirosea a pagini vechi. M-am uitat lung la teancul de cărți pe care le comandasem, dedicate istoriei despre femei – nu *prea* multe, m-am liniștit eu, nu *prea* copleșitor. Ultima de jos era neobișnuită: cu o copertă tare și legată într-un material albastru uzat, cu margini îngălbenite și tăiate. Am deschis-o prima și am descoperit aproape două sute de pagini de scris minuscul – în idiș. Era o limbă pe care o știam, dar pe care nu o mai folosisem de mai bine de cincisprezece ani.

Aproape că am vrut s-o returnez fără să o citesc. Dar un fel de impuls m-a determinat să citesc mai departe, astfel că am aruncat o privire pe câteva pagini. Și apoi pe altele câteva. Mă așteptam să găsesc un bocet plictisitor, hagiografic și discuții vagi, talmudice despre puterea și valoarea feminină. Dar, în schimb... femei, sabotaj, puști, deghizări, dinamită. Descoperisem un thriller.

Putea să fie adevărat?

Am fost uluită.

*

Căutasem femei evreice puternice.

Când aveam douăzeci de ani, la începutul anilor 2000, locuiam la Londra, lucrând ziua ca istoric de artă și, ca actriță de comedie, noaptea. În ambele sfere, identitatea mea evreiască a devenit o problemă. Remarcile viclene și glumețe despre înfățișarea și manierele mele semitice erau ceva obișnuit din partea profesorilor,

colecționarilor, a publicului, colegilor interpreți și a producătorilor. Încetul cu încetul, am început să înțeleg că britanicilor li se părea agresiv faptul că îmi purtam originea evreiască atât de deschis, atât de dezinvolt. Am crescut în foarte unita comunitate evreiască din Canada și apoi am făcut facultatea în nord-vestul Statelor Unite. În niciunul dintre aceste locuri, originea mea nu era neobișnuită; nu aveam identități private și publice separate. Dar, în Anglia, a fi atât de „deschisă” cu alteritatea mea, ei, bine, acest lucru părea impertinent și provoca disconfort. Șocată de îndată ce mi-am dat seama de acest lucru, m-am simțit paralizată de conștiința de sine. Nu eram sigură cum să gestionez situația: Să o ignor? Să glumesc și eu? Să fiu prudentă? Să exagerez? Să nu reacționez? Să merg sub acoperire și să-mi asum o identitate duală? Să fug?

M-am orientat spre artă și cercetare pentru a găsi un răspuns la aceste întrebări și am scris o piesă de teatru despre identitatea feminină evreiască și moștenirea emoțională a traumei, pe măsură ce aceasta a fost transmisă de-a lungul generațiilor. Modelul meu pentru curajul feminin evreiesc a fost Hannah Senesh, una dintre puținele membre ale rezistenței din cel de-al Doilea Război Mondial rămasă în istorie. În copilărie, am urmat o școală evreiască laică – filosofile sale își aveau rădăcinile în mișcările evreilor polonezi –, unde am studiat poezia ebraică și romanele idiș. La ora de idiș din clasa a cincea, am citit despre Hannah și cum ea, o tânără de douăzeci și doi de ani din Palestina, s-a alăturat trupelor britanice paramilitare care luptau împotriva naziștilor și s-a întors în Europa ca să ajute rezistența. Nu a reușit în misiunea ei, dar a reușit să inspire curaj. La execuția sa, ea a refuzat să fie legată la ochi, insistând să se uite direct la glonț. Hannah a confruntat adevărul, a trăit și a murit pentru convingerile ei, și a fost mândră să arate în mod deschis exact cine era.

În acea primăvară a anului 2007, m-am dus la British Library din Londra să găsesc informații despre Senesh, căutând dezbateri

elocvente despre caracterul ei. S-a dovedit că nu existau multe cărți despre ea, astfel că am comandat orice lucrare care îi menționa numele. S-a întâmplat ca una dintre ele să fie în idiș. Aproape că am pus-o înapoi.

În schimb, am descoperit *Freuen in di Ghetos (Femeile din ghetouri)*¹, publicată la New York în 1946 și am răsfoit-o. În această antologie de 185 de pagini, Hannah era menționată doar în ultimul capitol. Înainte, 170 de pagini erau pline cu povești despre alte femei, zeci de tinere evreice necunoscute care au luptat în rezistență împotriva naziștilor, mai ales din interiorul ghetourilor poloneze. Aceste „fete din ghetou” mituiau gardienii Gestapo, ascundeau revolve în pâini și ajutau la construirea sistemelor de buncăre subterane. Flirtau cu naziștii, îi cumpărau cu vin, whisky și produse de patiserie și, pe ascuns, îi împușcau și îi ucideau. Se implicau în misiuni de spionaj pentru Moscova, distribuiau acte de identitate false și manifeste clandestine și erau purtătoare ale adevărului despre tot ce se întâmpla cu evreii. Ajutau bolnavii și învățau copiii; bombardau căile ferate germane și au aruncat în aer alimentarea cu energie electrică din Vilnius. Se îmbrăcau ca neevreice, lucrau ca slujitoare în partea ariană a orașului și îi ajutau pe evrei să scape din ghetouri prin canale și coșuri de fum, săpând găuri în pereți și târându-se pe acoperișuri. Mituiau călăii, scriau știri pentru posturi de radio clandestine, susțineau moralul grupului, negociau cu proprietarii polonezi, păcăleau Gestapoul să le care bagajele pline cu arme,

¹ Leib Spizman, ed. *Women in the Ghettos* (New York: Pioneer Women's Organization, 1946). *Femei din ghetouri* este o compilație de amintiri, scrisori și poezii ale evreicelor din rezistență și despre acestea, în principal aparținând mișcării sioniste social-democrate din Polonia, și include fragmente din lucrări mai ample. Textul este scris în idiș și este destinat evreilor americani, chiar dacă o mare parte din conținutul său a fost publicat inițial în ebraică. Editorul, Leib Spizman, a fugit din Polonia ocupată, pentru a se duce mai întâi în Japonia, apoi la New York, unde a devenit istoric al sionismului socialist.

au creat un grup de naziști antinaziști și, desigur, au avut grijă de cea mai mare parte a administrării rezistenței.

În ciuda anilor de educație evreiască, nu citisem niciodată relatări de acest gen, uluitoare în detaliile lor despre activitatea cotidiană și extraordinară a luptei femeilor. Nu aveam nici cea mai vagă idee câte evreice fuseseră implicate în efortul de rezistență și nici în ce măsură.

Aceste scrieri nu doar că m-au uimit, ci m-au atins personal, desființând înțelegerea pe care o aveam despre propria mea istorie. Provin dintr-o familie de supraviețuitori evrei polonezi ai Holocaustului. *Bubbe* Zelda, bunica mea (al cărei nume îl poartă fiica mea cea mare), nu a luptat în rezistență; povestea evadării ei de succes, dar tragică, mi-a modelat înțelegerea supraviețuirii. Ea – care nu părea evreică, având pomeții înalți și nasul subțire – a fugit din Varșovia ocupată, a înotat prin râuri, s-a ascuns într-o mănăstire, a cochetat cu un nazist care a închis ochii și a fost transportată într-un camion care ducea portocale spre est, în cele din urmă, traversând granița rusească, unde viața i-a fost salvată, în mod ironic, prin încarcerarea în lagărele de muncă din Siberia. *Bubbe* era puternică precum un taur, dar își pierduse părinții și trei dintre cele patru surori, care rămăseseră cu toții la Varșovia. Îmi spune această poveste cumplită cu lacrimi și furie în ochi, în fiecare după-amiază când avea grijă de mine, după ce mă întorceam de la școală. Comunitatea mea evreiască din Montreal era compusă în mare parte din familii de supraviețuitori ai Holocaustului; atât familia mea, cât și familiile vecinilor aveau nenumărate povești asemănătoare de durere și suferință. Genele mi-au fost ștanțate – chiar modificate, după cum sugerează acum neurologii – cu traume. Am crescut într-o aură de victimizare și frică.

Dar, aici, în *Freuen in di Ghetos*, era o versiune complet diferită a istoriei femeilor în război. Am fost cutremurată de aceste povești despre agenți. Era vorba despre femei care acționau cu ferocitate și

urie sufletească – chiar violent, adunând informații, făcând acte de sabotaj și angajându-se în luptă; erau mândre de înflăcărea lor. Scriitoarele nu cereau milă, ci sărbătoreau vitejia și forța morală. Femeile, adesea flămânde și torturate, erau curajoase și sfidătoare. Multe dintre ele au avut șansa să scape și totuși nu făcut-o; unele au ales chiar să se întoarcă și să lupte. *Bubbe* a fost eroina mea, dar dacă ar fi decis să-și riște viața rămânând și luptând? Eram bântuită de întrebarea: Ce aș face eu într-o situație similară? Aș lupta sau aș fugi?

*

La început, mi-am imaginat că acele câteva zeci de agente din rezistență menționate în *Freuen* reprezentau numărul total al acestora. De îndată ce am atins subiectul însă, povești extraordinare despre luptătoare mi s-au dezvăluit din fiecare colț: arhive, cataloage, străluni care mi-au trimis pe e-mail poveștile lor de familie. Am descoperit zeci de jurnale ale acestor femei, publicate de mici edituri, și sute de mărturii în poloneză, rusă, ebraică, idiș, germană, franceză, olandeză, daneză, greacă, italiană și engleză, din anii 1940 până astăzi.

Cercetătorii Holocaustului au dezbătut ce anume „contează” ca un act de rezistență evreiască.¹ Mulți pornesc de la cea mai largă

¹ Pentru discuții privind definiția „rezistenței”, vezi, de exemplu: Brana Gurewitsch, ed. *Mothers, Sisters, Resisters: Oral Histories of Women Who Survived the Holocaust* (Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1998), pp. 221-22; Yehudit Kol-Inbar, „Not Even for Three Lines in History: Jewish Women Underground Members and Partisans During the Holocaust”, în *A Companion to Women's Military History*, ed. Barton Hacker și Margaret Vining (Leiden, Neth.: Brill, 2012), pp. 513-46; Yitzhak Mais, „Jewish Life in the Shadow of Destruction” și Eva Fogelman, „On Blaming the Victim”, în *Daring to Resist: Jewish Defiance in the Holocaust*, ed. Yitzhak Mais (New York: Museum of Jewish Heritage, 2007), catalogul expoziției, pp. 18-25 și 134-37; Dalia Ofer și Lenore J. Weitzman, „Resistance and Rescue”, în *Women in the Holocaust*, ed. Dalia Ofer și Lenore J. Weitzman (New Haven, CT: Yale University Press, 1998), pp. 171-74; Gunnar S. Paulsson, *Secret City: The Hidden Jews*

definiție: orice acțiune care a afirmat umanitatea unui evreu; orice faptă solitară sau de colaborare, care a sfidat cu adevărat, chiar neintenționat, politica sau ideologia nazistă, inclusiv reușita de a rămâne, pur și simplu, în viață. Alții consideră că o definiție prea generală diminuează importanța celor care și-au riscat viața sfidând activ un regim și că există o distincție între rezistență și reziliență.

Actele de rebeliune pe care le-am descoperit în rândul evreicelor din Polonia, țara pe care m-am concentrat, cuprindeau toată gama, de la cele implicând o planificare complexă și o gândire elaborată, cum ar fi detonarea unor cantități mari de TNT, până la cele care erau spontane și simple, chiar de un umor ieftin, implicând costume, deghizări, mușcăături și zgârieturi, pentru a scăpa din mâinile naziștilor. Pentru multe dintre ele, scopul consta în salvarea evreilor; pentru altele, să moară alături de ei și să lase o moștenire a demnității. *Freuen* subliniază activitatea femeilor „luptătoare din ghetou”: agente clandestine care proveneau din mișcărilor evreiești de tineret și care acționau în ghetouri. Aceste tinere erau combătute, redactoare de buletine informative clandestine și activiste sociale. În particular, femeile alcătuiau marea parte a „curierilor”, un rol specific aflat în inima operațiunilor. Se deghizau ca neevreice și călătoreau între ghetouri închise și orașe, făcând contrabandă cu oameni, cu bani, documente, informații și arme, pe multe dintre acestea obținându-le chiar ele.

of Warsaw 1940-1945 (New Haven, CT: Yale University Press, 2003), pp. 7-15; Joan Ringelheim, „Women and the Holocaust: A Reconsideration of Research”, în *Different Voices: Women and the Holocaust*, ed. Carol Rittner și John K. Roth (St. Paul, MN: Paragon House, 1993), pp. 383, 390; Nechama Tec, *Resistance: Jews and Christians Who Defied the Nazi Terror* (New York: Oxford University Press, 2013), în special pp. 12-13; Lenore J. Weitzman, „Living on the Aryan Side in Poland: Gender, Passing, and the Nature of Resistance”, în *Women in the Holocaust*, ed. Dalia Ofer și Lenore J. Weitzman (New Haven, CT: Yale University Press, 1998), pp. 187-222. Paulsson și Weitzman subliniază că ascunderea ar trebui considerată o formă de rezistență; Paulsson spune același lucru pentru fugă.

Pe lângă luptătoarele din ghetou, femeile evreice au fugit în păduri și s-au înrolat în unități partizane, desfășurând misiuni de sabotaj și de spionaj. Unele acte de rezistență s-au produs ca operațiuni punctuale „neorganizate”. Mai multe evreice poloneze s-au alăturat unităților de rezistență străine, în timp ce altele au lucrat cu rezistența poloneză. Femeile au creat rețele de salvare¹ pentru a-și ajuta tovarășii evrei să se ascundă sau să scape. În cele din urmă, ele au rezistat moral, spiritual și cultural ascunzându-și identitatea, distribuind cărți evreiești, spunând glume în timpul transporturilor, pentru a diminua temerile, îmbrățișându-și colegii de cazarmă ca să le fie cald² și înființând cantine pentru orfani. În unele momente, această ultimă activitate era organizată, publică și ilegală; în altele, era personală și intimă.

La câteva luni după ce îmi începusem cercetarea, m-am confruntat cu ceea ce reprezintă averea și provocarea unui scriitor: adunase mai multe povești de rezistență incredibile decât mi-aș fi putut închipui vreodată. Cum să-mi restrâng căutarea și să-mi selectez personajele principale?

În cele din urmă, am decis să-mi urmez inspirația, *Freuen*, cu accentul pe care îl pune pe luptătoarele din ghetou care aparținuseră mișcărilor din organizațiile de tineret Libertatea (Dror) și Tânăra Gardă (Hașomer Hațair). Piesa centrală și cea mai amplă contribuție din *Freuen* era scrisă de o fată-curier care se semna „Renia K”. Am fost profund atrasă de Renia – nu pentru că ar fi fost cea mai cunoscută militantă sau cel mai carismatic lider, ci din motivul opus. Renia nu a fost nici idealistă, nici revoluționară, ci o fată cu simț practic, provenind din clasa de mijloc, care s-a trezit într-un coșmar subit și necruțător. Ea s-a ridicat la înălțime, alimentată de un simț interior

¹ Pentru discuții despre salvatorii evrei, vezi Mordechai Paldiel, *Saving One's Own: Jewish Rescuers During the Holocaust* (Philadelphia: Jewish Publication Society, University of Nebraska Press, 2017). Conform Paldiel, salvarea la scară largă a fost mai puțin importantă în Polonia decât în alte țări.

² Mărturia Verei Slymovicz, p. 27, Alex Dworkin Canadian Jewish Archives, Montreal